

TANRI'NIN FISILTISI: BİR MİSTİĞİN DİLİNDE MERHAMET

God's Whisper: Mercy in the Language of a Mystic

Kutsi KAHVECİ*

Öz

Ortaçağ sonlarına doğru Alman mistisizmine en güzel anlatımını tanrıbilimciliğin seçkin simalarından ve eşine ender rastlanan bir mistik ve panteist filozof olan Eckhart Von Hochheim vermiştir. Eckhart katı kurallar vazeden ve toleransa yer vermeyen bir inanç sistemi içinde yetişmiş olmasına rağmen, Hıristiyan dünyasında insan sevgisi çizgisinde, kendi yöntemiyle bilgelige ulaşan önemli bir mistiktir. O, insanın değerini çok iyi kavramış ve bu konudaki düşüncelerini mistik ve simgesel bir dille anlatmaya çalışmıştır. Bütün diğer mistikler gibi Eckhart'ta Tanrı'yı ruh'ta ve ruhu da Tanrı da yok etme düşüncesindedir. Bu bağlamda Eckhart'a göre sadece Tanrı merhametlidir ve bu yüzden kendi ilahi köklerimize dönmek için merhametle temas kurmak gerekir. Biz bu makalemizde Eckhart'ın dilinden merhamet kavramının mistik temellerini tahlil ve kritize etmeye çalışacağız.

Anahtar Kelimeler: Tanrı, İsa, İncil, Mistisizm, Meister Eckhart, Ruh, Merhamet.

Abstract

Towards the end of the Middle Ages, an unusual mystic and pantheist philosopher Eckhart Von Hochheim, who is among the eminent figures of theology, provided the most beautiful expression of German mysticism. Although Eckhart was raised in a faith system which preached strict rules and did not accommodate tolerance, he is an important mystic who attained wisdom with his own method in Christian world in line with humanity. He grasped the value of human very well and strived to explain his views on this subject with a mystical and symbolic language. As other mystics, Eckhart was of the opinion of dispelling God in spirit and spirit in God too. In this context, according to Eckhart, only God is merciful and because of this, it is necessary for us to get in touch with mercy in order to return our divine roots. In this essay, we will try to analyze and criticize the mystic grounds of the concept of mercy from Eckhart's language.

Key Words: God, Jesus, Bible, Mysticism, Meister Eckhart, Soul, Compassion.

* Yrd. Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü, kkahveci@atauni.edu.tr.

GİRİŞ

'Babanızın merhametli olduğu gibi, siz de merhametli olun.'

Luka İncili: 6:36

Dinler, birbirlerinden çok farklı görünseler de hepsinin birleştikleri bir nokta vardır ki, o da inanmanın, insanla, insanı ve bu dünyayı aşan varlık arasında bir bağ olarak kabul edilmesidir. Bu bağlamda her dinde, aşkın varlık ile bağ kurma şekli ve bu bağı kuran araçlar değişmektedir. Bütün dinler, aşkın varlıkla insan arasında tek bir bağ kurma noktasında birleşirler. Bu bağın amacı, birdir ve onun yeri ise insanın kalbidir.

Diğer yandan felsefi açıdan, insanla aşkın varlık arasındaki bu bağ, dinlerin aracılığını gerektirmeyebilir ve bu bağ aracısız da kurulabilir. Böyle bir durumda insan, ne herhangi bir ödül, ne de herhangi bir ceza bekler. Fakat insanı ağır şartlarla karşı karşıya bırakan böyle bir bağ'a, böyle bir görüşe dayanmak hiç de kolay değildir. Bu nedenle yalnız insanın kalbine, vicdanına dayanan, hiçbir karşılık beklemeden ve istemeyen böyle bir ilişki istemek -kurabilmek- böyle bir ilişkiye dayanabilmek, ancak büyük çaptaki mistik insanlara, kalbi aydın ve oldukça bağımsız olan insanlara vergidir (Mengüşoğlu 1983: 306).

Bu bağlamda felsefedeki mistisizm ile dini mistisizm birbiriyle tıpatıp aynı şeyler değildir. Dindeki mistisizmin, işin başında da sonunda da akılla fazla alışverişi yoktur. Yani akli tatmin etmek onun davası değildir. Felsefe de mistisizm aklın kavrayamayacağı hakikatleri mistik sezgi ile bilmek manasında onunla aynı iddiayı paylaşır, fakat felsefe bu iddia üzerinde rasyonel bir sistem kurar. Bununla beraber, dini anlamdaki mistisizm de önceleri sadece ferdi bir deruni tecrübe kazanmak gayesi taşıırken, sonraları bu gayeyi felsefi bir sistem haline getirmeye başlamıştır. Bu bir bakıma kaçınılmaz sayılmalıdır, çünkü insan kendi tecrübelerine başkalarını da ortak etmek, hatta bizzat kendini inandırmak durumunda kalınca, onu akli bir sistemin gerekleriyle donatmak zorundadır (Kök 2001: 79).

Mistisizm kelimesi, tahminen 5. yüzyılda yazılan mistik kitaplar arasında bulunan, yanlışlıkla Dionysios Areopagite'e atfedilen 'Mistik Teoloji' adlı kitabın adından ve konusundan alınmıştır. Mistisizm, spiritüalitenin belirli ve özel bir türüdür (Sunar 1979: 10). Bu bağlamda akılla tatmin olmayan bir sevgi tanrısını arayan büyük huzursuz ruhların emellerini ve çırpınışlarını gösteren mistisizm; yalnızca düşüncede verilmiş olanı, doğrudan ve aracısız sezgi yoluyla gerçek kılma çabasına verilen addır. Öte yandan Tanrı'dan bir parça olan ya da kendisinde tanrısal bir ateş ya da kılıcım içeren insan ruhunun, uzun bir süre boyunca çile çektikten ve hazırlık yaptıktan sonra bir, kalıcı, değişmez, var olan her şeyin yaratıcısı olan tinsel bir güç olarak Tanrı'yla doğrudan bir temas içine girilebileceğini, mistik bir birlik hali içinde Tanrı'ya erişilebileceğini savunan öğretilerdir (Cevizci 1996: 230).

Aynı zamanda biri kısmi diğeri mutlak birleşme şeklinde gerçekleşen iki ayrı mistik tecrübeden söz edilebilir. Mutlak bir birleşme söz konusu olduğunda, insan ruhu mutlak ve yüksek bir gerçeklikle var olan her şeyle ya da Tanrı'yla birleşir ve O'nunla tam olarak özdeşleşir. Burada ben'le ben-olmayan, kul ile Tanrı ayırımı ortadan kalkar. Buna karşın, kısmî birleşmede mistik tecrübeyi yaşayan kişi, var olan her şeyle ya da Tanrı'yla doğrudan ve aracısız bir temas içinde olur, onunla ancak kısmen birleşir ki burada özne- nesne, ben, ben-olmayan, kul ile Tanrı ayırımı var olmaya devam eder (Cevizci 1996: 15).

Öte yandan, insandaki ruh kıvılcımı aslında ilahidir ve insan kendi asli mahiyeti ile birleştiğinde Tanrı ile birleşmiş olur. İnsan, Tanrı'ya karşı olan bir yaratık değil, tersine, Tanrı'ya ortak olan bir yaratıktır. İnsan ile Tanrı arasında, en azından potansiyel bir yakınlık vardır. Mistisizm gerçek anlamda Tanrı'nın ilmi; Tanrı'da birleşip O'nunla bir olma ilmidir. Gerçek mistik de, sadece Tanrı'dan söz eden değil, Tanrı'ya kavuşandır. Kavuşmanın ispatı da sadece bilmek değil, bilmek ile birlikte olmaktır (Cevizci 1996: 16,17). Şu halde, mistisizm, her şeyden önce pratiğe aittir (Blamires 1971: 614).

Bu bağlamda, mistik hallerin karakteristikleri kısaca şunlardır:

1 - Mistik haller tanımlanamazlar. Çünkü onlar, düşünce hali olmaktan ziyade his halleridir.

2 - Mistik haller, his halleri olmakla beraber, neotik -içe ait yakini bilgi- bir keyfiyete sahip olduklarından, aynı zamanda bilgi halleridir.

3 - Mistik haller uzun sürmez.

4 - Mistikler tasfiye yolu üzerinde bilgiye ve pratiğe çok önem verirlerse de mistik hallerde daima verilmiş bir şeyin hissi vardır.

5 - Mistik hallerde her şeyin birliği şuuru vardır. Bu birlik şuuru, yaratılış bakımında bütünün Bir'in, Bir'in de bütünün içinde görülmesidir.

6 - Mistik haller, zaman dışı hallerdir. Zira bu haller zamansız bir keyfiyete sahiptirler. Bu sebeple de zaman içinde geçen hallerden daha manalıdır.

7 - Mistik tecrübe, zamanda bir tecrübe olmadığından, fenomenal gerçek değildir (Blamires 1971: 72).

Mistisizm kadim zamanlardan günümüze kadar bütün medeniyetlerde varolan bir yaşantı hali olması itibarıyla farklı kültürlerde tezahür eden bütün şekillerine değinmemiz zor olacaktır. Biz bu çalışmamızda Hıristiyan düşünce geleneğinin seçkin bir siması olan Meister Eckhart'ın mistik düşüncesindeki merhamet kavramını inceleyeceğiz. Lakin merhamet kavramının bizatihi kendisinin mistik bir tonu olduğu için öncelikle Hıristiyan mistisizmini kısaca açıklamak gerekir.

Hıristiyan mistisizmi en yüce değere ilişkin olağanüstü spiritüel bir belgedir. Büyük Yunan filozofu Platon, Hıristiyan mistisizminin babası kabul edilir. Onun tüm felsefesi spiritüel ve mistik bir öz taşır. Hıristiyan mistisizmi sadece İsa Mesih ile sınırlı değil aynı zamanda Hıristiyan din ve felsefesini de içerir. Platon'u, dünyada ruhun yaşamını mümkün kılan bir tür aşamayı oluşturmaya zorlayan, onun güçlü ruh dünyasıdır. Platon'u doğrudan ilgilendiren temel konu ise, görünüşe karşı gerçeğin ne olduğuna ve gerçeği nasıl bilebileceğimize ilişkin ikili bir öz anlayışıdır (Mohapatra 2002: 204).

Bu bağlamda St. John ve St. Pavlus'un mistisizmi, Mesih mistisizmini şekillendirdi ve Tanrı mistisizmiyle çelişti. Bununla birlikte bunlar birbirleriyle çatışmazlar. John ve Pavlus'a göre: İsa Mesih hem yaşam hem yaşam veren, hem vahy hem vahyi açıklayan, hem yol hem de rehberdir. St. John'un dördüncü İncili, dinin mistik yönünün incelendiği bir kitaptır. Şöyle denir: Başlangıçta söz vardı. Söz Tanrı'yla birlikteydi ve söz Tanrı'ydı. Başlangıçta O, Tanrı'yla birlikteydi. Her şey O'nun aracılığıyla var oldu, var olan hiçbir şey O'nsuz olmadı. Yaşam O'ndaydı ve yaşam insanların ışığıydı. Işık karanlıkta parlar. karanlık onu alt edemedi (Yuhanna 2006: 1332).

Aynı zamanda Pavlus, asketizm ve mistisizmin kurulmasına önemli bir katkı sağladı. Onun tüm mesajı, vaftizle gelen, Mesih'le bireysel birliğe uyararak yaşamayı teşvik etmekten ibarettir. Pavlus'un mistik bir vizyonu vardır ve O, dünya yaratılmadan önce Tanrı'nın takdir ettiği gizli Tanrı hikmeti hakkında bu vizyonla konuştu. Mesih'in gizemi ile ilgili olarak İncil'de şöyle denir: Eğer bir insan Mesih'te ise, o yeni bir yaratıktır. Tüm eskiler yok olur; yenilenecek olan tüm şeylerin farkında ol. Tüm şeyler, bizi İsa Mesih aracılığıyla kendiyile barıştıran Tanrı'nındır. Bu değerlendirme dikkate alındığında John'a göre, Hıristiyanların Tanrı ile iç iletişim kuracaklarını kesindir ve Tanrı size her şeyi öğretecek ve her şeyi aklınıza getirecektir (Mohapatra 2002: 204).

Pavlus'un Mesih ile birliğe, Mesih'in içimizde ikametini yaptığı vurgu, insanları Mesih mistisizmi konusunda konuşmaya itmıştır. Pavlus'un anahtar doktrini İsa Mesih'in ikametidir ve bu ikamet eden ruhun, ona göre çarmıha gerilen Mesih'in o an çarmıhta ölen adam ile kişisel bir bağı vardır. Mesih mistisizminde Upanişadların saf Tanrı mistisizmi ile Gita'nın Bhakti mistisizmine eklenen önemli bir şey vardır (Mohapatra 2002: 204, Jones 2006: 141).

Bu bağlamda mistik hayat, Tanrı'nın oraya girmek isteyen bir kişi olarak kalbe kendini duyurduğu gün başlar. İrade yalnızca korkuya itaat ettikçe ve bir ustanın buyruğunu ihlal etmemekle sınırlı kaldıkça, kölece davranır. Davranışı doğrudur doğru olmasına, ama dindarca değildir. Dindar ruh, O'nunla konuşmak ve O'na tutuluşun tadını çıkarmak üzere, Tanrı'yla doğrudan doğruya irtibatlı olmaya çalışır. Karşılıklı bir bağışla sonuçlanacak iki aşkın bu diyalogunu başlatır. Çünkü Tanrı, kalbi birden değil adım adım kuşatır ve bu bir dizi feragat ve deruni ölüme cevaben gerçekleşir. Kuşkusuz ilk adım O'ndan gelir. Ruha, eğer itaat ederse onu bekleyen zevkleri hissettirerek, vicdanın neşesini tattırır. Ama feda ediş o zaman başlar. Şöyle bir yaşanan neşeyi yeniden bulmak, muhafaza etmek ve arttırmak için, günahla bağı koparmak, kendinden

vazgeçmek, her tür dünyevi duygudan kendini arındırmak ve duyulur şeylerden uzaklaşmak gerekir. Ta ki derunda yükselen sese, bir tek ona dikkat kesilebilsin (Mohapatra 2002: 116).

Tüm bunlara 'arınma' adı verilir. Kendisiyle Tanrı'nın sevildiği aşk, günahlarla kirlenmiştir, şimdi gözyaşlarıyla yıkanacaktır. Dünyevi meyillerle karışmış haldedir, şimdi onlara karşı konulacak ve galip gelinecektir. Kişi kendi iradesine sahiptir, şimdi artık iradesinin efendisi olmayacaktır (Politella 1965: 127).

Bu suretle kalp, ben'den arındırıldığında, Tanrı'nın nesnesi haline gelir ve bu yolla iki aşkın'ın bir araya gelişi gerçekleşir. Bu ifade edilemez birliktelikte, insan, verdiği sonsuzca fazlasını nasıl almaz? Güçleri on katına çıkar, atılımı olağan gücünün ötesine doğru zenginleşir. Aynı zamanda ilk mertebede ilahi mevcudiyet kendini, derin bir sükûnet, ahlaki bir zenginlik ve duyularınkinden daha latif bir neşe olarak tezahür ettirir. İsa mevcutken her şey iyidir ve hiçbir şey zor görünmez. İsa yokken her şey güçtür. İsa derunda konuşmayınca, her teselli pek azdır, ama İsa tek bir söz söyledi mi büyük bir letafet hissedilir. Bu, sağlıklı ruhun memnuniyetidir. Duanın rahatlığıdır. Hutbenin cazibesidir. Tüm bunlarda düşüncenin ve organik hayatın olağan akışı içerisinde henüz hiçbir şey değişmemiştir. Ama eğer şevk artarsa, ruh ve beden yeni hallere girecektir. Aşkın biricik nesnesi, ister istemez düşüncenin biricik nesnesi haline gelir. O halde muhayyile ve duyular onun cazibesıyla hareket ederler. Tutuklusu olunan sevgili, ruhu istila eder ve insan, aşkının harfiyen ifşaları/vahiylere olan binlerce deruni görüş ve işitişte kendini yeniden bulur. İdrakin kendisi de sırra yönelir ve orada şüphe olunamaz bir açıklığı keşfeder. Ruh, ebedi hayatın sırlarına bir anda nüfuz edecek derecede terbiye edilir; öyle ki bir başkası bunu on yıl ders görerek öğrenemez. Bazıları, böyle tüm kalpleriyle severek ilahi şeyleri öğrenirler. Bazıları onlardan hayranlık verici bir biçimde bahsederler (Blondel 2008: 117, 118).

Yukarıda dile getirilen Hıristiyan mistisizmi bu minvaldedir ve yine onun gösterdiği özellikleri şöyle özetleyebiliriz:

1. Kendiliğindedir; Paganlar, fiziki ve fizyolojik metotlara başvurmak suretiyle vecdi suni olarak kıskırttıkları halde, Hıristiyan, sadece ona layık olmayı hedefler ve Tanrı'dan gelecek zevki bekler.
2. Bu dünyada en üstün iyi olarak, kendinde bir amaç olarak görülmez; Arzunun esas çaba sırasında bir anlığına sevinç olarak, bir lütuf olarak kabul edilir. Hakiki Hıristiyan bağışlarından ziyade Tanrı'ya susuzdur. Dünyadaki Calvaire (Hıristiyan inancına göre İsa'nın çarmıha gerildiği tepe) deki birliği Tabor'daki (bir Hıristiyan anlayışına göre Markos İncil'inde yer adı verilmeden belirtilen İsa'nın görünmesi Tabor dağında gerçekleşmiştir) birliğe tercih eder.
3. Hıristiyan mistisizmi özü itibarıyla duygusaldır; Çıkış noktası, aşk ocağı olarak Tanrı duygusudur. Hareketi arzuda bir artıştır. Nihayeti (yeryüzü için

yaratılmış, geçici unsurlardan başka bir şey olmayan) akılla veya duyularla değil, ama kişinin bizzat esasını oluşturan kalp ve irade ile Tanrı'ya ait oluşturmaktadır.

4. Hâkim bir surette Sancti Fiant (Kutsal Oluş) dir; Birliğe giden yoldan, saffet ve muhabbet olarak anlaşılabilen azizlikten başka bir şey değildir. Her türlü bencillik, Tanrı'nın kalbe girişine engeldir.
5. Gerçek anlamda inşa edicidir; Yani ruh sermestliğinden olsa olsa zenginleşmiş olarak çıkar. Bu sayede yeni ışıklar derer ve pekinliği artar.
6. Son olarak, hiçbir surette geri bir mevkiye düşürmez; Pagan mistiklerin çırpınışları çoğu kez şehvani hezeyan krizleridir. Oysa Hıristiyan vecd halleri, ne çılgınca ne de hayâsızcadır. Gerçi bunlar, olağanlığı aşan her şey gibi şaşkınlık vericidir, ama asla şok edici değildir. (Blondel 2008: 118,119)

O halde Hıristiyan mistikler deruni hayatın dâhileri olarak ortaya çıkarlar. Ahlaki yasanın gereklerini, cazibe ve faydalarını daima daha fazla hissettirishi bu seçkin ruhlarda vuku bulur. Nasıl ki aklın, bilimsel ilerlemeleri kendilerine borçlu olduğumuz kahramanları ve yaratıcıları varsa, aynı şekilde vicdanında, onun zenginliklerini boyuna daha çok keşfeden yenileyicileri vardır. Eski şeriatla ahlaki hayatın bu ifşacılarına Peygamber adı veriliyordu. Onların izini sürenler bizim mistiklerimizdir (Blondel 2008: 119).

Mistik deneyim düşüncesi Ortaçağ felsefesinde hakikat yalnız mistik tecrübeyle bulunur (Taylan 1979: 108) diyen Augustinus'la başlamış, Üstat Eckhart'la da en üst düzeyine ulaşmıştır. Augustinus kendine dönerek ben neyim? sorusunu sorar ve şöyle cevap verir: Ben Sen'in (Tanrı'nın) sevgi ateşinle yanıp, onun içinde erimedğim sürece bir yayılım olarak kalacağım. Ben geçiciliğimi, ardılığımı, günahkârlığımı anlayarak ancak Tanrı'yla birlikte olabilirim. Tanrı ile bir olunca kendim ile de bir olurum. Kişi, Tanrı'yla bir olmaya ihtiyaç duyar. (Çüçen 2000: 49) Nitekim Ortaçağ tanrıbilimcilerinin geliştirdikleri mistik bilgi kuramı öğretilerinde doğruluğa ya da hakikate evrensel bir ilke olan tanrısal aydınlanmış, ışık ya da kıvılcım aracılığıyla ulaşılabileceği savunulur (Koterski 2003: 879).

İşte Ortaçağ sonlarındaki bu sözü edilen, saf bir dindarlığı arayan, kilisenin kaskatı kesilmiş tutumunu hor görerek reformu özleyen bir akım olarak geniş halk tabakaları arasında yayılıp, sonra içinden reformasyonun doğacağı o dinsel kaynaşmayı yaratmış olan bu mistik düşünce hareketidir. Ortaçağ dönemindeki bu mistisizmin bütün öteki mistik çığırar gibi, kaynağı Yeni Plâtonculuk'tur. Evrenin içindeki bütün var olanlarla birlikte, tek varlığın özünden fıskırmış olduğu tasavvuru, Yeni Plâtonculuğun ana görüşüdür. İnsan da Tanrı'nın özünden türemiştir. Onunla aynı özendir, dolayısıyla insan Tanrı'yı kendisinde bulabilir. Her türlü mistiğin temeli olan bu öğretisi, daha pek erkenden Hıristiyanlığa da sokulmuş, bütün Ortaçağ boyunca canlı kalmış, Skolâstiğin yanı sıra kimi vakit açık, kimi vakit de kapalı ve gizli bir akım olarak sürüp gitmiştir.

Bu bağlamda Ortaçağ sonlarına doğru Alman mistisizmine en güzel anlatımını tanrıbilimciliğin seçkin simalarından ve eşine ender rastlanan bir mistik ve panteist filozof olan Eckhart Von Hochheim (1260 – 1327-28) vermiştir. Eckhart katı kurallar vazeden ve toleransa yer vermeyen bir inanç sistemi içinde yetişmiş olmasına rağmen, Hıristiyan dünyasında insan sevgisi çizgisinde, kendi yöntemiyle bilgelige ulaşan önemli bir mistiktir. O, insanın değerini çok iyi kavramış ve bu konudaki düşüncelerini mistik ve simgesel bir dille anlatmaya çalışmıştır.

Bütün diğer mistikler gibi Eckhart'ta Tanrı'yı ruh'ta ve ruhu da Tanrı da yok etme düşüncesindedir. Eckhart, gerek verdiği derslerle ve gerekse vaazlarıyla derin izler bırakmıştır. Ölümünden sonra da Batı kültürel ve düşünsel tarihinde etkisi güçlü ve uzun süreli devam etmiştir.

Eckhart'a göre sadece Tanrı merhametlidir ve bu yüzden kendi ilahi köklerimize dönmek için merhametle temas kurmak gerekir. Eckhart açısından merhamet iki boyut gerektirir. Bunlardan biri yaratılış olarak adlandırılan, ilahi pananteistik denizde birlikte yüzen tüm var oluşun karşılıklı dayanışma bilinci, diğeri ise adalettir. Merhametin ilk kısmı mistik, ikinci kısmı ise kâhinedir. Haksızlık, şiddet ve ikilemin en son eylemi olduğu için adaleti veya merhameti yaratmak, yaratıcılık ve doğumun nihai eylemini oluşturur. Fakat adaleti yaratmak için kişi, birliği ve mistik merhameti yaşamış olmalıdır. Bu birlik bütün varlıkların yaratılış temelidir, zira bütün varlıklar merhamette doğmuştur ve oraya dönmek istemektedir (Fox 1980: 72).

Diğer yandan Eckhart, bizi merhamete çağıran dört nedenin olduğunu söylüyor ve bu nedenleri şöyle sıralıyor:

1. Merhamet düşmanları mağlup eder. Eckhart'ın bu fenomen konusundaki Kutsal Kitap'a ait örneği oldukça ilginçtir ki her iki kadın Judith ve Esther merhamet eylemleri vasıtasıyla düşmanları üzerinde zafer kazandılar.
2. Merhamet bizi ilahi kıldı ve uygun ilahiyatımıza büründü. Eckhart'ın öne sürdüğü gibi merhamet Tanrı'ya uygun olan kaftana bürünerek ruhu ilahi olanla donatır.
3. Merhamet adalet yoluyla kişiyi diğer insanoğullarıyla olan ilişkilerine yönlendirir ve bu bağlamda adalet anlamına gelir.
4. Merhamet bize bütünüyle cennetsel nimetleri sunar ve bu şekilde son kurtuluş, havadis ya da tam mutluluk zamanı olan son anı başlatır (Kahveci 2014: 367, 368).

Eckhart'a göre, ruhsal yolculuk derin düşünmede değil, merhamette sonuca varmaktadır. Merhamet için bu tercih Eckhart'ın ruhaniliğinin İncil'le ilgili köklerini ortaya çıkarmaktadır. Onun açısından derin düşünme İncil'le ilgili bir kategori değildir,

ama merhamet Yahweh ve içimizdeki Tanrı'nın varlığı için tam da niteleyici bir isimdir. Aslında, merhamet tüm nimetlerin ilkidir, çünkü yaratmanın kendisi merhametle yılanır ve merhamet son lütuftur. Bu lütuftur ki yeni yaratıcılar olarak bizler başkalarına vermeliyiz. Merhamet, böylece ulaştığımız ve hediye ettiğimiz esas nimeti oluşturur. Merhametli olanlar kutsaldırlar ve merhametin kendisi de cennetsel nimetler verendir. Merhamet bizim dünyaya yeniden bir toplum yaratmak için dönmemizi çizer. Bu mümkündür çünkü biz özgürlüğü salıvermemizden coşkunluğu da buluşumuzdan ve doğuşumuzdan öğrendik. Kendilerini salıveren insanlar o kadar saftırlar ki dünya onlara zarar veremez. Adaleti seven insanlar adalete kabul edileceklerdir. Onlar adalet tarafından çevrelenip, adil olacaklardır. Musa'nın dağın zirvesinde öğrendiği gibi, Tanrı'yla yüz yüze geliriz. Tanrı aşağı indiğinde ruh merhamet tarafından kutsanır. Merhamet yeniden doğuşumuzun zirvesidir. O zaman merhamet inancımızın ruhsal yolculuğunun meyvesidir. Bu bizim, tüm varlıkların kutsal bir denizin birliğinde var olduklarını açığa vuran panenteistik ve kozmik bilince tepkimizdir (Fox 1980: 357).

Eckhart Luka İncili'nde geçen merhametle ilgili şu sözlere büyük önem verir:

Düşmanlarınızı sevin, sizden nefret edenlere iyilik yapın, size lanet edenler için iyilik dileyin, size hakaret edenler için dua edin. Bir yanağınıza vurana öbür yanağınıza da çevirin. Abanınızı alandan gömleğinizi de esirgemeyin. Sizden bir şey dileyen herkese verin, malınızı alandan onu geri istemeyin. İnsanlara size nasıl davranmasını istiyorsanız, siz de onlara öyle davranın. Eğer yalnız sizi sevenleri severseniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile kendilerini sevenleri sever. Size iyilik yapanlara iyilik yaparsanız bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile böyle yapar. Geri alacağınızı umduğunuz kişilere ödünç verirsiniz, bu size ne övgü kazandırır? Günahkârlar bile verdiklerini geri almak şartıyla günahkârlara ödünç verirler. Ama siz düşmanlarınızı sevin, iyilik yapın hiçbir karşılık beklemeden ödünç verin. Alacağınız ödül büyük olacak. Yüceler Yücesi'nin oğulları olacaksınız. Çünkü O, nankör ve kötü kişilere karşı iyi yüreklidir. Babanız merhametli olduğu gibi, siz de merhametli olun. Başkasını yargılamayın, siz de yargılanmazsınız. Suçlu çıkarmayın, siz de suçlu çıkarılmazsınız. Başkasını bağışlayın, siz de bağışlanırsınız. Verin, size verilecektir. İyice bastırılmış, silkelenmiş ve taşmış, dolu bir ölçekle kucacağımıza boşaltılacak. Hangi ölçekle verirsiniz, aynı ölçekle alacaksınız (Luka 2006: 1275).

Bu bağlamda Eckhart, merhametin yaratılıştaki bize verilmiş olduğunu ve aslında yaratılış için merhametin güdülenme olduğunu vurguluyor. Tanrı'nın eylemlerinin ilki merhamettir diyor. Tanrı'nın en yüce eylemi merhametidir. Tüm yaratılış devam eden bir süreçtir ve yaratan tarafından gerçekleştirilen bu istidat vermenin tümünde merhamet yol göstericidir. Tanrı'nın yaratılan üzerindeki her eyleminde merhamet onunla gider ve onun önüne geçer. Özellikle yaratılanın bütün eylemlerine üstün gelir. Bu sebeple merhamet eşsiz bir ilahi özneliktir. Aslında merhamet bütün yaratılanların öz ve köklerini şekillendirir ve bu nedenledir ki hakiki öz ya da içlikleriyle bağlantı halinde olanlar merhamete hayat verip onunla bağlantıya geçerler. Zira bir varlıktaki her eylem merhamet eylemini destekler ve güçlü bir şekilde işleyip bütün şeylerden onu muhafaza eden güç ve kök gibi onda yer bulur (Kahveci 2014: 358). Bu nedenledir ki

Mezmun: 'Yeryüzü, Efendimizin merhameti ile doludur' (Mezmurlar 2006: 676) diyor. Tanrı'nın merhameti cennetlere yüceltilmiştir. Cennetler kendilerince merhametle, ilahiyat ile zengindir. Denilebilir ki, merhamet Eckhart için evrensel bir bilinç ile tümlevseldir. Çünkü bir kozmoz, bir planı ve bir ihtiyatı ima eder. Tanrı inayetinin planı merhamet ve bir merhamet rahminden varlıkların sürekli doğumudur.

Tanrı gerçekten merhametli olduğu için insanlar Tanrı'nın nasıl merhametli olduğunu irdeleyerek bundan dersler çıkarabilirler. Tanrı eklentisiz olarak samimi ve yalın bir niyetle merhametlidir. Tanrı yalın ve zaruri bir eylem içerisinde tamamen merhametlidir. Gönderim ve oluşum düzenli bir şekilde merhamete yol gösterir. Kalbin saflığına ve niyetin temizliğine yol gösterirler. Gönderim merhametinin bütünüyle merhamet olmadığını, yani her şeyin Tanrı ya da Tanrı'da olmadığını öğreniyoruz. Niyet yalın olmalı ki Tanrı'ya ek olarak ya da Tanrı'nın haricinde hiçbir şey aramayalım. Sadelik gönderim ve oluşum meyvesidir. Tüm özgün merhametlerin köküdür. Bu bağlamda Tanrı'nın saflığını örnek alacağız. Zira merhamet, kişinin erdem edindiği bir yolla öğrendiği erdemden daha fazla değildir. İlahi bir özneliktir ve bu nedenden dolayı Tanrı'da bulunan bütün her şeyin bütünlüğünün tecrübe edilmesiyle öğrenilir. Eckhart bu merhamet konusundaki model ya da örneğimizin sadece Tanrı olduğunu söylüyor. Ama eğer merhamet bu kadar ilahiyse, o zaman bu, kendi ilahiliğimizin de koparılması anlamına gelir. Eckhart merhametin insani mükemmellik ve ilahi doluluk olduğunu söylüyor. Merhamet yeni, manevi cennetsel insanoğlunun dördüncü evresini temsil eder. Bu dünyanın tüm dalgalanma, fırtına ve zulümlerinden vazgeçip ayakta sapaşlaşım durmaya hazır mükemmel insanın gelişimini temsil eder. Eckhart ruh merhamet ile kutsandı diyor. Merhamet, ruhu Tanrı'ya uygun kaftana bürüyerek mükemmel bir şekilde donatır.

Yine Eckhart, Yeşaya'daki şu sözleri önemle vurgular: 'Yiyeceğinizi açlarla paylaşır, barınaksız yoksulları evinize alırsanız, çıplak gördüğünüzü giydirir, yakınlarınızdan yardımınızı esirgemezseniz, ışığınız tan gibi ağaracak, çabucak şifa bulacaksınız. Doğruluğunuz önünüzden gidecek, Rab'bin yüceliği artçınız olacak. O zaman yardım çağrılarınızı Rab cevaplayacak, feryat ettiğinizde, işte uradayım diyecek. Eğer boyunduruğa, başkalarını suçlamaya, kötü konuşmalara son verirseniz, açlar uğruna kendinizi feda eder, yoksulların ihtiyaçlarını karşılarsanız, ışığınız karanlıkta parlayacak. Karanlığınız öğlen gibi parlayacak. Rab her zaman size yol gösterecek (Yeşaya 2006: 84).

Tüm bu kurtuluş eylemleri ve diğerlerinin yararlarının iyileşmesi Yeşaya'nın olduğu kadar Eckhart'ın da merhamet çalışmalarının temelini oluşturur. Zira Eckhart kişinin sözü dinlemesinin yeterli olmadığını söylüyor. Kişi iletilebilirdik ya da alınan şey karşılık daha fazlasını verme yeteneğini geliştirmelidir. Bu şekilde söylenen söz, Baba'nın iletişim kurup tüm varlıklara döktüğü Yaratılmamış Söz'de bize verilen örnekte olduğu gibi yaratıcı bir söz ya da eylem olur. Topluma en iyi katkılar, merhametin, özellikle de fakir ve kimsesizlere karşı olan katkılardır. Merhamet, kozmik farkındalık olduğu gibi adalet anlamına geldiği için, merhamette, toplumsal adalet ve mistisizm bir araya gelir. Merhamet kutsal bir nitelik olduğu için, Tanrı'nın oğulları ve kızları olan

bizlerin anlamı yeni/yani bizim kutsallığımız keşfedilir Merhamet, bizim kutsallığımızı bize ve başkalarına açığa vurur. Meister Eckhart'a göre Musa'ya vad edilen bal ve sütle dökülen toprak, insanlık ve kutsallıkla akan yaşam anlamına gelir. Merhamette, biz çalışmalarımız kutsallaşır ve Tanrı bir kere daha insanlaşır. Kutsal ve merhametli aşımıza geri döneriz. Dünyadaki ve cennetteki tüm güzellikler merhamette bir araya getirilir. Çünkü merhamet nihayetinde mutluluğa götürür (Fox 1980: 357).

Eckhart'a göre İsa sadece merhameti öğretmedi, aynı zamanda iyileştirme ve insan acılarını dindirme konusunda merhametli eylemlerde de bulundu. Eylemde merhameti gösterdi. Bizler de İsa'nın yaptığı eylemleri yerine getireceğiz. Her inanan kırmızılaşıp İsa'nın aşkıyla tutuşur ve bütünüyle İsa ile aşılır, zira İsa tarafından eylemlerini yerine getirme konusunda bilgilendirilir. Tıpkı İsa'nın kiler gibi eylemlerimiz merhamet eylemi olmalıdır. Merhametin en temel eylemi adalettir ya da tercih edersen haksızlıktan kurtuluştur. Zira adalet olmadan merhamet olamaz ve komşu sevgisi olmayanda ise Tanrı aşkı olamaz. Diğer yandan Eckhart'a göre İblis de (şeytan) merhamet dışında hiçbir şey ile mağlup edilemez. Dahası, merhamet eyleminde bulunan bir kişi için cezalandırma alanına sahip olsak bile su taşkını gibi bir merhamet dalgası günah ateşini söndürecek. Merhamet iki yolla gösterilir: Teslim etme ve affetme. Bu İncilsel ifade de ima edilen şeydir. Affederek bağışlanacaksın, teslim ederek teslim edileceksin. Matta İncilin de: Eğer eksiksiz olmak istiyorsan git, varını yoğunu sat, paranı yoksullara ver; böylece göklerde hazinen olur. Sonra gel beni izle deniliyor (Matta 2006: 1189).

Merhamet, ruhu, Tanrı'ya uygun olan kaftanda giydirerek, mükemmel bir şekilde donatır. Hem ilahiyatçılar hem de kutsal yazıtlar Tanrı'nın, yaratılan üzerindeki her çalışmasında, özellikle merhametin, yaratılanın ruhsal derinliğinde yaratılanla beraber gidip, hatta onun önünde de yer aldığını öğretiyor. Bu yüzden Aziz Gregory, merhametli olmak Tanrı'ya uygundur diyor. Mezmur, Tanrı'nın merhametinin, tüm işlerinin ötesinde olduğunu söylüyor. Birlikte gitti der gibi tüm işlerinde demiyor. Tüm işlerinin ötesinde diyor, çünkü ilerler ve onlara üstün gelir. James'in mektubu merhametin adalete üstün geldiğini (diğer yorumlamalara izin vererek) söylüyor. Çünkü yaratılan üzerindeki her çalışma merhameti ve köklerindeki gibi bütün her şeyi güçlü bir şekilde kendinde muhafaza eden gücü çağırıştırır. Bu nedenle Mezmur yeryüzünün, merhamet ile dolu olduğunu; dahası merhametinin cennetlerde yüceltildiğini söylüyor ve hatta efendimiz; merhametim cennettir ve merhametim cennetlerin ötesinde muhteşemdir diyor (Mezmurlar 2006: 676).

Eckhart merhametin evde, yani özbenlikte başladığını söylüyor. Kosmoza ve diğerlerine güvenmek için kendimize güvenmeliyiz ya da Aristoteles'in dediği gibi, diğerlerine duyulan dostluk kişinin kendisine arkadaş olma yeteneğinde yatar. İsa'nın kendini sevdiğin gibi komşunu da sev diyerek bizi uyardığı gibi diğerleri üzerine yansıtacağımız şey kendimize olan merhamet ve aşktır. Eckhart soruyor: O zaman kendine merhametli olmayan kişi nasıl senden ya da benden merhametli olmamızı istedi? Hem vücut hem de ruh yaratılışın kutsal olduğu parçalardır: Onları kutsadığımız takdirde onlar da bizi kutsayacak. Daha önce Eckhart'ın belirttiği söylem, ruh bedene

âşıktır. Ruh ile beden ilişkisinden bile merhameti öğreniyoruz. Şayet vücudun ruha karşı savaştığı iki taraflı savaflara düşersek hiç öğrenemeyiz. Diyalektik ilişki -dualistik ilişki yerine- yaşamın tümüyle ilişkilendirdiğimiz esas konu olacak. Eckhart bu vaazda aslında tevazünün aynı anda nezaket ve güç kapasitemiz olduğunu söylüyor. Bu vasıta ile sakin ve dingin durabiliriz. Latince'deki substantia -altında durmak- kelimesinde olduğu gibi. Bir madde, yani; bütün bir insan aynı anda sakin ve altta kalabilen kişidir. Bu özgün tevazudur (Kahveci 2014: 361).

Eckhart'a göre Tanrı'nın tüm yaratıklar üzerinde şu ana kadar işlemiş olduğu en yüce iş merhamettir. Eckhart der ki: Merhamet Tanrı'nın yaratıcılığının motivasyonunun ve hedefinin başlangıç noktasıdır. Tanrı ne yaparsa yapsın tecelli eden ilk şey merhamettir. Tanrı'nın işlediği en yüce iştir merhamet. Merhamet hem aşktan hem de bilgidir daha geniş ve daha derindir. Bilgi ve aşkın ötesinde merhamet vardır. Merhamet Tanrı için olan en iyi isimdir. O, Tanrı'nın yaratıcı işlerini adlandırmaya çok yakın bir anlama sahiptir. İşlediği en saf ve en yüce hareketlerde Tanrı merhameti işler. Bu yüzden merhamet nimet ve yeniden diriliş yoluyla yaratılıştan kalan bir meyvedir. O, Tanrı'nın yaratıcılığının ve verimli doğumun bütünüdür doluluğunun aslıdır. Meyve kaldığında ve bir şey meyveyi taşıdığı gibi o, gerçekten de bir nimettir. Fakat meyve, aşkıta kalan kişi de kalır. Eğer biz Tanrı'yı taklit edersek taşıdığı meyveyi ve Oğlunu taşıyacak olursak ve Tanrı'nın Oğlu olacak olursak o halde merhamet ruhsal yolculuğumuzun mutlak yolu olur. Bu tanrısal yol bizi nerede yakalar? (Kahveci 2014: 361)

O bizi Tanrı'nın içerisinde yakalar. Oğula yaşam veren ve bize ikinci hayatı sunan iki atılım da aynı temelden gelir. O temeli adlandıramaz ve ona göre bir tavır takınamayız. Çünkü ruhun içinde olduğu temeli kimse bilemez. Oraya girmek için doğa üstü zerafet gerekir. Fakat orada devam eden enerjiyi adlandırabiliriz; ruhun çekirdeğindeki ruhlar kıvılcımıyla yanan ateş. Orada devam eden merhamettir. Yani Tanrı'nın merhameti işlediği yer orasıdır. Daha içteki çekirdeğimizde en içtekinde elde ettiğimiz ve en içtekinde olduğumuz gibi Tanrı merhameti işlemekle meşguldür. Eckhart ima eder ki, isimlendirilemeyen Tanrı için en iyi isim merhamettir. Aynı şekilde isimlendirilemeyen ruh için de en hoş isim merhamettir. Hepsinden sonra ruhun en içteki bölümü ise Tanrı'nın resmidir. En içteki var oluşumuzdan yarattığımız yerlerde daima merhameti yaratırız. Eckhart'ın bu vaazda kullandığı metinde Hoşea duyurur ki: Çiğ gibi olacağım İsrail'e. Zambak gibi çiçek açacak. Lübnan sediri gibi kök salacaklar. Yine insanlar oturacak gölgesinde. Buğday gibi gelişecek. Asma gibi serpilecekler. Lübnan şarabı gibi ün kazanacaklar. Bilge kişi kavrasın bunları. Anlayan anlasın. Çünkü Rab'bin yolları adildir. Bu yollarda yürür adiller. Ama başkaldıranlar bu yollarda sendeler (Hoşea 2006: 1107).

Tüm bereketimiz merhametli olan Tanrı'dan gelir. Yani merhamet tüm yaratıcılığın ve yaşam vermenin kaynağıdır. Ve yaşama verdiğimiz tüm bereketlerden hiç biri Yahveh'in yolunda yürüme şeklinden, merhametli yürüme şeklinden daha tanrısal değildir. Merhamet yalnızca Tanrı'nın bizi harekete geçirdiği ve kutsadığı içimizdeki çekirdeklerde değildir, biz de aynı zamanda merhametin içerisindeyiz. Eğer Tanrı

merhametse o halde bizim merhametin içerisine yaptığımız yolculuk aynı zamanda Tanrı'nın içerisine yapmış olduğumuz yolculuktur. Tanrı'nın derinliklerine indikçe, merhametinde derinliklerine ineriz. Eckhart kendi pozisyonunu desteklemek için John'un teolojisinden kutsal metinlere başvurur: Bunları size, bende esenliğiniz olsun diye söyledim. Dünyada sıkıntınız olacak. Ama cesur olun, ben dünyayı yendim. (Yuhanna 2006: 1330) Çünkü biz daima Tanrı'yız. Tanrı'nın içinde olmakla dünyanın da içinde olabiliriz ve dünyanın bize sunduğu tüm iniş çıkışlara maruz kalabiliriz. Dünya üzerinde zaferi ancak Tanrı'nın dışında olduğumuzu anlatan bilinci yarıp geçenler elde etti: Bunları size bende esenliğiniz olsun diye söyledim. Dünyada sıkıntınız olacak. Ama cesur olun, ben dünyayı yendim (Yuhanna 2006: 1330).

Eckhart şu yorumu yapar: Eğer herhangi bir parçamız Tanrı'ylaysa huzurludur. Eğer herhangi bir parçamız Tanrı'nın dışındaysa huzuru yoktur. Çünkü John'un söz verdiği gibi Tanrı'dan doğmuş olan herkes dünyayı yener. Bize dünyaya karşı zafer kazandıran imanımızdır. (Yuhanna'nın 1. Mektubu 2006: 1556) Denilebilir ki, Eckhart, kendi hayal gücünü aşarak ve genişleterek John'un İncil'inde bulunduğu merhametin ve Tanrı'nın içinde olmanın panteistik varlığını ve imgelerini araştırır. Eckhart için merhamet yalnızca bir okyanus değil, dipsiz bucaksız bir okyanustur. O yalnızca deniz değil, uzayın kendisidir. Eckhart merhameti resmetme amacıyla kozmik dile çekilerek kozmik bilinci yaşamaya davet etmektedir.

Merhamet Tanrı'nın yer alabileceği en yüksek ve en saf yerlere ruhu yerleştirmesi anlamına gelir; Tanrı'nın merhameti işlediği yerlerde; uzayda, denizde, dipsiz bir okyanusta. Bu yüzden peygamber der ki: İmanın seni kurtardı, esenlikle git. (Hoşea 2006: 1107) Tanrı'nın bir merhamet okyanusuna ruhu yerleştirme resmi, merhametin içinde yüzmeyi ve merhametin içindeki yüzücüyü -evet çıplak bile yüzen bir yüzücüyü- hayalde canlandırır. Eckhart diyor ki: İlahi zerafetin denizi merhamet olarak adlandırılır. Eğer uyanıksak ve bunun farkındaysak, her gün bu merhameti içimize çekebiliriz. Açık bir şekilde Eckhart için bizim Tanrı'daki bilincimiz merhametteki bilincimizdir. Eğer merhamet Tanrı'nın adıyla ve biz de O'nun gibi olmaya başladysak, o halde merhamet olmaya başlamışızdır. Tanrı'nın kızı ya da oğlu merhametin kızı ya da oğludur (Fox 1980: 380).

Eckhart'ın merhametin kutsal denizi imgeleri, kutsal, ana rahminin imgelerini çağırır. Eckhart der ki: Biz bir merhamet denizinde, anneliğe ait olan kutsal bir zerafetin merhametli sıvısında dünyaya geliriz. Bu tasvirlerin çiziminde, Eckhart, merhamet kelimesi için incille alakalı köklere başvurur. Tivratta merhamet ve rahim kelimesi aynı kelimedenden gelir; rehem ve rahamim. Merhamet, bizim özümüze bir geri dönüştür. Merhamet denizinde ve bir boşlukta yüzmemizin gerçeğine uyandıran bilinç altımızdaki bu ani gelişmenin bazı sonuçları nelerdir? Bir sebebi tüm ikili düşünmenin arızasıdır. Biz bu kutsal denizde yalnız değiliz. Tüm yaratılanlar aynı kutsal sıvıdan doğmaktadırlar; diğerleriyle genel birlik denizi dışında yalnız yüzmeyiz. Bu demek oluyor ki tüm yaratılanlar dayanışma içerisindedirler. "Biri diğerine aktarsın diye Tanrı'nın barışı kardeşçe işler. Biri diğerini zenginleştirir, bu yüzden tüm yaratılanlar bir dayanışma içerisindedirler. Yaratıklar bu genel denizde birbirlerine hizmet ederler ve

birbirlerini devam ettirirler. Eckhart'ın dayanışmadaki bilinci gerçek merhametin ne hakkında olduğu açısından çok önemlidir (Fox 1980: 381).

Diğer yandan Eckhart şunu vurgular: Tanrı ile olan ilişkimizi abartmamalıyız ve ihtiyacımız olduğu kadar merhamet duymalıyız. Merhamet yaratılışın amacıdır. Merhametin özündeki barış ya da narsistlik yeterli değildir. Barışı araştırmaya, barışı oluşturmaya ve barışa ulaşmaya ihtiyacımız vardır. Cennetteki uçsuz bucaksız yıldızlar gibi kâinattayız ve barışa ulaşmalıyız. Aslında kutsal insan kâinatı taklit eder ve her zaman barışa doğru hareket eder. Eylem isim değil fiildir, sürekli olarak barışa ulaşmaya çalışır. Merhamet isim değil eylemdir. Hepsinden sonra Tanrı sürekli bu süreçtedir. Tanrı her zaman doğum verir ve doğum vermeyi ister ve onun doğumu merhamettendir, merhamete doğrudur. Aynı şeye ihtiyacımız vardır. Tanrı ile olan birliğimiz merhamet olarak bir birliktir fakat eylemin birliği değildir.

Kısacası, merhametin eylem gibi yapılmasına ihtiyaç vardır. Merhametin işlevi affetmektir. İsa'nın buyruklarında da merhametin işlevi diğerlerini affetmektir. Merhamet denizinin dışında merhamet yoktur. Tanrı'nın dışında hiçbir şey yoktur. Şunu söyleyebiliriz: Her şey Tanrı'nın dünyayı yaratmasıyla oldu. İlk sözcük olan merhamet nihayet son sözcük olacak.

KAYNAKLAR

- Augustinus (1999). İtiraf, Çev: Dominiken Pamir, İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Blamires, David (1971). A Comparison of Their Sermons on Homo Guidam Fecit Cenam Magnam, Modern Humanities Research, Association, the Modern Language Review, Vol: 66, No: 3.
- Blondel, Maurice (2008). Mistisizm, Çev: Özkan Gözel, İstanbul: Dergâh Yayınları, 1. Baskı.
- Cevizci, Ahmet (1996). Felsefe Sözlüğü, Ankara: Ekin Yayınları, 1. Basım.
- Cook, David (2004). Filozoflar ve İnanç, Çev: Leyla Güleç, İstanbul: Haberci Basım Yayın Dağıtım.
- Çüçen, Kadir (2000). Ortaçağ Felsefe Tarihi, İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Demirel, Hakkı vd (2004). Kilise Babalarından ve Yazarlarından Alıntılar, İstanbul: Ohan Matbaacılık Ltd. Şti. 2. Baskı.
- Gökberk, Macit (1990). Felsefe Tarihi, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Joseph, W. Koterski (2003). The Mystical Thought of Meister Eckhart: The Man From Whom God Hid Nothi", Theological Studies; Proquest Religion.

- Kahveci, Kutsi (2014). Bir Mistik Düşünür Meister Eckhart, Atatürk Üniversitesi Yayınları, No:1038, Erzurum: Eser Matbaacılık.
- Kök, Mustafa (2001). Mistik Dünya Görüşü ve Bergson, İstanbul:Dergâh Yayınları.
- Mengüşoğlu, Takiyettin (1983). Felsefeye Giriş, İstanbul: Remzi Kitabevi, 3. Basım.
- Mohapatra, A. R (2002) Dinsel Deneyim, Çev: Metin Yasa, Tabula Rasa, Yıl: 2, Sayı: 5, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi.
- Özcan, Zeki (1999). Augustinus'ta Tanrı ve Yaratma, İstanbul: Alfa Basım Yayım Dağıtım.
- Politella, Joseph (1965). Meister Eckhart and Eastern Wisdom, Philosophy East and West, Vol: 15, No: 2.
- Snar, Cavit (1979). Mistisizm Nedir?Kılıç Kitabevi, İstanbul: Garanti Matbaacılık ve Neşriyat.
- Taylan, Necip (1979). İlim ve Din İlişkileri, Sahaları, Sınırları, İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Jones, W. T (2006). Ortaçağ Düşüncesi / Batı Felsefe Tarihi, 2. Cilt, Çev: Hakkı Hünler, İstanbul: Paradigma.
- Bilgelik Kitabı (2006). Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
2. Samuel (2006). Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Süleyman'ın Özdeyişleri (2006). Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Yeşaya (2006). Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Pavlus'tan Romalılar'a Mektup (2006). Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Luka İncili (2006). Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Matta İncili (2006). Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Yuhanna İncili (2006). Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Mezmurlar (Zebur) (2006). Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Pavlus'tan Korintliler'e 1. Mektup (2006). Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Hoşea (2006). Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.
- Yuhanna'nın 1. Mektubu (2006). Kutsal Kitap, İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları.

N. N. Nasedkin, Geroy-literator v mire Dostoyevskogo, <http://dostoevskiy.niv.ru/dostoevskiy/kritika/nasedkin-geroj-literator.htm> (25.03.2017)

Tanju, İzzet, Dostoyevski, Ötüken Neşriyat, 2007.

Troyat. Henri, Dostoyevski, (Çev. Leyla Gürsel), İletişim Yayınları, 2014.